

VERSEK HARMINCÖTÖN TÚL . . .

Glosszák egy rekapitulációra

BOSNYÁK ISTVÁN

(1) *Organikus kötetszervezés.* — Irodalmunkban egyféle „mágikus” tisztelet övezi az ún. „nagyverset” és a „nagy verset”; az epikus vázzal is bíró lírai nagykompozíciót és a lírikusaink átlagteljesítményéből kiugró, antologikusnak tekinthető kisebb terjedelmű megvalósulásokat. A Rátka és Az élet az a német város; a Balaton és a Guevara; az Ötvenhatodik panasz (Bánát) és a Csontok, s per sze, a Kormányeltörésben — egyrészt; a Doreen 2 és a Kontrapunkt; a József Attila és a Kodály; a Kilencvenkilencedik panasz és a Padé 1968 augusztusa — másrészt . . . Ki nem azonosította már, például, az ismerőik közül, Tolnai, Domonkos és Fehér Kálmán költészetét ezekkel s az ezekhez hasonló kiugró teljesítményekkel? S noha megjelenésük idején a Panaszok, a Kiki-versek s a Gerilladalok első és második ciklusa *mint egész*, mint egymásra visszfényt vető, egymást gazdagító versek *szerves egésze* is kapott néhány méltányoló kritikusi megjegyzést, az *érték* fogalma mégiscsak inkább az egészből kiszakított részekhez, az egyes versekhez tapadt. A költészet pillanata a költészet folyamatával szemben, a vers megmerevített, fixált egyedisége, időtlenített metafizikája a versfolyam dialektikája ellenében! S bár kétségtelenül jogosult az előbbi értékelésmód is, nem kétséges, hogy az utóbbinak is van polgárjoga: az egyedi vers, valamint — nálunk Ady óta — az organikusán megszervezett *ciklus* és *kötet* egyaránt megmértetésre érdemesült.

Tolnai Ottó legújabb verseskönyvét az előbbi konvenció igézetében csak részben lehetne adekvát értékelés tárgyává tenni: ún. „nagyvers” ezúttal nincs a kötetében, s a kiskompozíciók között is

jóval kevesebb az olyan, amely önmagában, pusztá egyediségében is különösképpen kiemelkedik a szerző eddigi lírai opusából; a kötet zömét olyan darabok alkotják, amelyek — a *verssorok*hoz hasonlóan — egymásnak „felelnek”, rímtelenül is egymásra „rímelenek”, vagyis hatásukat mindenekelőtt az *együtthatásban* kell keresni. Más szóval azt is mondhatnánk, ez a kötet egyetlen „nagyverset” képez, olyan egységes, tervszerűen fölépített *szerves* kompozíciót, amelyet egyes darabjaiban csak az Egész elleni „merénylet” kockázatával lehetne mérlegelni. Hogy ebben a kötetben nem a *Legyek karfiol* óta keletkezett válogatott versek, hanem a „rekapitulálás” szándékával — egy konkrét kötetfunkcióval rendelkező gyűjtemény megszervezésének a szándékával — írottak foglalnak helyet, annak programatikusan közérthetővé tett példája, egyszerűsmind a versek együtthatásának iskolapéldája is a 45—49. darab.

(2) *Rekapituláció, elsődleges jelentéssel.* — A semleges, jelentéstől megfosztott kötet cím pótléka, az alcímként kiemelt *Rekapituláció* nagyban megkönnyíti a már jelzett *szerves* kötet-építés eredeti céljának, a tudatosan meghatározott kötetfunkciónak olvasói megfajlását: azzal az alkotói szándékkal íródott ez az egyetlen, kötetnyi „nagyvers”, hogy összefoglalja, tömören megismételje a szerző két évtizedes lírikusi tapasztalatait.

Ezt az alapfunkciót szolgálva, a kompozíció pusztá tételszámokkal — s természetesen: nem verscímeikkel — elválasztott darabjai gyakran szó szerint is utalnak az eddig bejárt alkotóút egy-egy szakaszára, versére, verscsoportjára vagy kötetére (vö. pl.: 9., 24., 51.). Ezek azonban csak „indiszkrét” kivételek: a versek abszolút többsége diszkrét módon emlékeztet a bejárt út élményrégioira s a költői látás, módszer és technika tolnaias jellegzetességeire is. Némi túlzással azt is mondhatnánk, a *Versek* rekapituláló gyűjteménye saját kezű letisztázása, tiszta elemeiben való felmutatása az eddig megvalósított vers-életmű lényeges — ha nem is összes — sajátosságainak. S még kifejezettebb túlzással felszólító módban is fogalmazhatnánk: Monográfus, készülődjünk; a költő már, a maga módján és sajátos eszközeivel, megkezdte a — munkánkat...

A művével társalkodó költő: az életút felére ért, a „délelőttöt” már átélte/átírt, a jobbik esetben a hosszabb, a rosszabbikban a rövidebb „délután” s ama fatális „alkony” előtt *viszszanéző* költő!

Drasztikusan szólva — s kor-társként, harmincötön túl sajátos „jogunk” van a drasztikumra — így határozható meg a *Versek*

szemléleti pontja, látószöge. S milyen az a látvány, mely föltáruul e perspektívából?

A költészet, a verssel és versben-létezés lehetetlensége ebben a gyűjteményben is vezérmotívumként bujdos végig, akárcsak Tolnai előző köteteiben, de ez az abszurditás ezúttal is objektivizált-ironizált *tényként*, s nem szentimentális-romantikus *sírámként* van jelen a versekben. Az egyikben pedig érdekes valorizálását is találjuk a hagyományos „árfolyamcsökkenésben” szenvedő költészetnek; a költő-lét ti. semmivel sem bizonyul itt lehetetlenebbnek, mint — a fizikai munkás léte:

egykor bátyám is verseket írt
most böblingenben
egy óriási mosógépben
tankalkatrészeket mosogat

— hangzik a kétkezi létforma fanyar allegóriája, s a rá felelő pár-huzam a költészetet se nem fölé, se nem alá, hanem pusztán mellé helyezi. Ti. lehetetlenségében kiegyenlíti a tankalkatrész-mosogatással:

realizálnom kell az ő opusát is
miben fürödjek
versalkatrészeimet miben fürösszem

Az eddig realizált vers-életművével, sőt annak kritikájával is társalkodó szerző (vö.: 20., 33.) nemcsak szenvelgő pesszimizmusba, de öntelt esztéta-gógbé se merül a bejárt költői út látványa előtt. Az eddig megvalósított opus pozitív (ön)értékelése terén az a meg-hitt, természetes, de gyorsan újabb hiányba átcsapó *öröm* jelenti a maximumot, amely a végesség, a meghatározottság, az alkotás önelvű rendszerré, törvényszerű *életművé* való összeállításából, nem pedig a „halhatatlanság” idéetlenül-romantikus tudatából ered:

úgy látszik elérkezett az idő
amikor ismételni kezdi magát az ember
— — — — —
ezek az ismétlődések
ezek a körök
igen ezek a körök végre

munkám törvényszerűségeit mutatják
 boldog vagyok tehát mégis
boldogság ● boldogság
 így középen ponttal
 avagy óriás kárbunkulussal
 érdemes lenne egyszer kikezdeni
 ezt a „*verselést*”

Külön érdekességgel bír ebben a mértékkel és ízléssel véghezvitt költői önértékelésben a tulajdon modernizmushoz való viszonyulás.

A kötet 14. darabjának Kubrick-mottójánál ugyanis megrettenünk: „... *elengedhetetlenül szükséges a visszatérés a klasszikusokhoz, mert véget kell vetni az eredetiség meddő, semmire sem vezethető hajszolásának...*” Mi ez: hamuszóró „önkritika”? „Bűnvalló”, töredelmes megismétlése a talajszinti, ízig-vérig „vajdaságias” kritika tizenöt-húsz évvel ezelőtti Tolnai-bírálatának? — A vers, szerencsére, nem torkoll szánom-bánom klasszicizmus-apológiába; programértékű allegorikus kinyilatkoztatása ugyanis, miszerint Csajkovszkij „mint film” kevésbé kellemetlen, de „mint vers nem vers”: inkább a kubricki mottó filmre vonatkoztatott ellen-klasszicizmusának, a „*több örültséget*” elvének szorgalmazásához közelít... Amikor viszont a 43. versben kimondatlanul is felrémlik a párhuzam lehetősége: „avantgarde-nem avantgarde” huzavonában őrlődött fel Kondor Béla is —, akkor megerősödik az a föltevésünk, hogy Tolnainál a klasszicizmus-modernizmus dilemma közel sincs feloldva, ám mögötte nem a „megtérő” önkritikus szándék, nem pálfordulást demonstráló program feszül, hanem pusztán a korosodó Kassák által felismert biológiai kényszer, mely az Idő múlásával lassan kikezdi az ifjonti avantgarde-lobogást... Versek harmincötön túl!

(3) *Szemléleti, módszertani és technikai rekapituláció.* — Részletes mutatót lehetne készíteni a *Versek* azon darabjairól, amelyek egy-egy tolnaias, az eddig megformálódott opusszal kialakított és megszilárdított műhely-sajátságot tartalmaznak.

Elmélyült játékosság a szavakkal: a 10. zárósorai; játékba játszott komoly, olykor éppenséggel metafizikailag komoly dolgok megverselése: nyuszi-halál a 39.-ben; poétikus, naiv humor: pl. a 18.; a tragikum groteszkbe oldása: 32.; narratív verstechnika: 5.; betűvers-émlék: 45. stb. stb.

E reménytelen, tanulmányt igénylő műhelysajátság-regiszter helyett hadd utaljunk három olyan alkotói jellegzetességre, amelynek illusztrálásaként nemcsak egy-egy verset, hanem — az egész kötetet is fölhozhatnánk. Olyan sajátosságok ezek, amelyekben Tolnai Ottó költészetét nálunk mindeddig csak utánozni lehetett, de utolérni — nem.

1. Tolnai a jugoszláviai magyar költészetben a *Versek* tanúságaként is a szabad asszociációk kiváltásának legelső mestere.

2. Az érzelmes dolgokról érzélgősség nélkül kevés költőnk tud ilyen hatásosan szólni: Tolnainak ez a kötete is az érzelmek „tagadva-megtartásának” az iskolapéldája, a deromantizált és mégsem deperszonalizált, a tárgyias és mégsem személytelen korszerű líra magánantológiája.

3. a weöresi át- és ráhallás, a beleézés és együttrezgés képessége nyilván egyetlen honi költőnkénél sem olyan kifejezett, mint Tolnainál; az ún. szekunder élményből nálunk ő tud leginkább primer hatást kicsiholni, a kultúrtémákat ő tudja leginkább életversekké minősíteni; művészet-versei nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is líránk ezen „vonulatának” az élén állnak.

S végül, egy nem kevésbé tipikus műhelysajátsággal kapcsolatban ismét csak nem tudunk ellenállni az illusztrálás csábításának. A tárgyak, dolgok, eszközök így-még-nem-látott látására, a szó szerint is *eredeti* tolnaias látásmódra gondolunk. Ha a *poétikus* legelkéhez tartozik az ember konvencionális, hétköznapi, megszokott világának nem konvencionális láttatása, akkor Tolnai lírája, a *Versek* tanúságaként is, hatványozottan *poétikus*. Íme, csak három példa:

Gerle nyakán a pihetollak: körben, meleg húsba döfődő s egymás fölébe hajló — zászlócskák . . .

A sebes szél munkája a magasban: kénlapok — vagy sárga lepkek . . .

Nyúlганé-hullás: nagy fekete eprek zuhogása, nyúlsörét-pergés . . .

(4) *Létélmény-rekapituláció*. — A *Versek* megerősíti az előző Tolnai-kötetek azon tanúságát, hogy szerzőjük egyik alapvető, életet/irodalmat átfogó, gubancba kötő és fogva tartó egzisztenciális élménye az urbánus-lét természetellenessége, szurrogátum volta. Az ember „fogyasztói” viszonyra redukálódott kapcsolata a természettel, a spontán ősi egység mind rohamosabb (s talán végleges) felbomlása, az ember dologi világának maximális eltávolodása termé-

szetszerű örökösétől: mindez továbbra is egyik vezérmotívuma maradt Tolnai lírájának. A *Versekben* a természettől és természetességtől megfosztott, a dolgokkal való *emberi* viszonyt *dologi* viszonyná torzító lét egyúttal mint emberségétől megfosztott, ember-telen, nem emberi létforma jelenik meg (vö. pl.: 31.), s a kötet ezzel a természet elemi magánélményét s a természetes lét utáni nosztalgiát szegezi szembe (vö.: 3., 29. stb.), olykor pedig, a dologi világ tárgyaival való meghitt azonosuláson túl, az eldologiasodó lét rehumanizálásának a programját is („ha valamiért (a finom fafelületek — végett) van a világ” — hirdeti pl. a 6. vers).

Amíg a fenti szempontból a *Versek* létélmény-rekapitulációja teljesnek mondható, Tolnai költészetének másik alapvető létélmény-eleme, ti. a politikai/közösségi lét szempontjából az összefoglalás, újramondás, megerősítés nem tekinthető ennyire alaposnak. Míg az előbbi létélmény-komponensre viszonylag teljes asszociációs kört húz ez a kötet is, az utóbbira csak egészen fragmentárisat. Némi leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, hogy a *Siráymellcsont* és az *Agyonvert csipke* politikumának rekapitulálása jórészt kimaradt e kötetből. Holott a többértelmű, gazdag jelentéstartalmú *gerillizmus* nélkül Tolnai Ottó lírai világgépe aligha tekinthető teljesnek, egésznek.

E jelenség okára itt csak hipotetikusan, vagyis a tévedés nyílt lehetőségével is számolva utalhatunk. Úgy tűnik ugyanis, mintha a természettől és természetességtől-fosztottság analógiájára jelenne meg Tolnai költészetében a közösségi élmény hiánya. Mintha erre engedne következtetni az egzisztenciális félelem, létriadtság remek „kiéneklése” a 8. és 11. versben. Vagy az egyetemes jelentéssel téltett magatartás-vizsgálat a 10.-ben:

ki maradt még
kemény
 egy-két mammutfog tán
 a tizza fenekén
 dió
 a varjú csőrében

És: az ember egérfogóba-fogottsága a 35.-ben, meg a tragikomikus komolysággal úzótt „aktivizmus” sajátos deteologizálása a 45. és 47. darabban. Nem utolsósorban pedig: a szárnyalás, repülés, repülés-kísérleti ikaroszi gesztusának teljes elutasítása a 48.-ban. Míg

az egykori nagy Ikarosz-torzóban (a *Homorú versekben*) e gesztus tragikus pátosza volt jelen, itt már a szárnyalás-szándék komikus-sá nyilvánítása dominál. A 44.-ben ugyan még kísért e gesztus komolysága:

az első zöld gally
benyitok s ott az asztalomon
mit csináljak
mit ne csináljak
ne vegyem fogaim közé
ne ugorjak ki vele az emeletről
szárnyként csapkodva kezemmel

A 48.-ban viszont, feleletként, már nemcsak a gesztus értelmetlensége, de teljes komikussága kerül előtérbe:

nevetséges látvány
a madarat utánzó ember
legalábbis a repülésüket utánzó

Mindezek ellenére — vagy talán épp mindezek miatt — a legjobb értelemben vett politizált költészet, a politikummal is telített esztétikum szeretőinek még sincs okuk a féltő aggodalomra: ahogy a *Homorú versek* (látszólagos) apolitizmusát a *Gerilladalok* berobbanása követte, a *Verseket* is követheti egy hasonló jellegű újabb meglepetés. Tolnai költészetének öntörvényűségéhez ugyanis kezdetől fogva hozzátartozik a készség és hajlandóság is — szaltó mortáléra.

(5) *Rekapituláció másodlagos jelentéssel: önéletrajzi összefoglalás.* — A visszánézés, a szembesülés szándéka a *Versekben* nemcsak a költészetre, hanem, természetszerűen, az életre is irányul. Természetszerűen, mégpedig kettős értelemben: Tolnai mindig is lírai krónikása volt önmagának, szenvedélyes dokumentálója tulajdon önéletrajzának; másrészt viszont a *Versek* ön-életművet rekapituláló szándékát is voltaképp az önéletrajzzal való szembesítés kényszere szülte. Az évek kényszere ti., amelyek — mondják a pszichológia bölcs professzorai — az öngyilkosság „eszményi” időszakát, az ember „hamleti” kérdése pozitív vagy negatív megválaszolásának az idejét képezik: aki sikeresen átbillen a harmadik évtized derekán,

annak a „statisztikai átlag” bizonyóságaként minden esélye megvan — akár az Akadémiára is . . .

Az önéletrajzzal való szembenézés a vereségek sorozatát torlaszolja a lírai emlékezés előterébe. A legkorábbi gyermekkor családi létformájának sors-szavaitól (18. vers: *adó, imacédula, amnestija*), az első szerelem tragédiáján át (1. vers) a Doreen 2 betölthetetlen hiányának felpanaszlásáig (51. vers) s a „felnőtt” élet, az „apa-státus” vereségeinek fölillantásáig (38. vers): egy folyamatos önéletrajzi dráma körvonalai bontakoznak ki.

S épp e megverselt dráma távlatából kaphat újabb értelmezést a kötetfunkció megjelölésére hivatott alcím, a *Rekapituláció* is. Ha az *életműre* vonatkoztatva rövid összefoglalást, tömör megismétlést jelez is ez az alcím, vajon az *életútra* vonatkozóan nem jelent-e, az összefoglaláson túlmenően, re-kapitulációt, azaz: újrakapitulálást, újbóli fegyverletételt is? Hiszen nem arról tanúskodik-e a kötet valamennyi, önéletrajzi vonatkozású verse, hogy ennek az életútnak is — és vajon melyik korszerű költői életútnak nem? — domonkosi, Kormányeltörés-beli refrénje van? Nem az a tömör konklúzió kívánczik-e az 51 darabból álló „nagyvers” után is, mint a költőtárs tényleges „nagyversének” egzisztenciális hontalanságban fuldokló „infinitivus-vallomásai” után: ÉLET JÖNNI INKOGNITÓ VÁGNI ENGEM NYAKON?

A *Versek* írója ezt a konklúziót másként, de hasonló tartalommal fogalmazza meg. A végkövetkeztetés, a végső rekapituláció és rekapituláció szerepével fölruházott utolsó, 51. vers zárósoraiban ti. az eddig bejárt emberi/alkotói út tömény definíciójaként ez áll:

néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
és elmúlt az élet

Íme, az élet re-kapitulációja, annyiszor bevallott s ismételt költői bevallásával mégis mindig megdöbbenő, felbolygató, magánlétet fölforgató fegyverletétele az irodalom „mégis-létével” szemben!

S egyúttal emlékeztető is e kötetzáró re-kapituláció. Arra figyelmeztet ti., hogy ez a „játékos”, „kísérletező”, „úttörő”, „hermetikus”, „avantgarde” stb. stb. költő kezdettől fogva szakadatlan *életközeli*

ben van a költészettel, költészetével. Csak hol nagyobb, hol kisebb sikerrel tudta alkotóilag elfedni, költőileg feledtetni, hogy egyetlen, tényleges alapproblémája mégsem az „avantgarde-nem avantgarde” költészet, hanem az elmúló, vereségek sorozatából álló — élet.

Azaz most már, e *Versek* után: az élet harmincötön túl...